Qoraqalpoq vokal ijodi , tabiiy ohangdorlik, lirizm va dard orqali ajralib turadi. Qoraqalpoq ayol vokalchilari ijrosida hissiy tozalikka va so‘z ohangdorligiga urg‘u beriladi. Ularning kuylari ko‘pincha xalqona lirizm bilan uyg‘unlashgan bo‘ladi. Bu esa milliy vokalning estetik mohiyatini chuqurlashtiradi. Bugungi san’atshunoslikda vokal tahlili quyidagi yangi yo‘nalishlarda olib borilmoqda, texnologik tahlil vokalni mikrofon, ovoz yozish va ovoz qayta ishlash vositalari orqali baholash, psixologik tahlil ijrochining hissiy holati, ichki energiyasi, sahnaviy xarizmaları, multimedia tahlili vokalning video, sahna harakati, yorug‘lik va tasvir bilan uyg‘unligi hisoblanadi.Demak, vokal endi nafaqat musiqiy, balki ko‘p qirrali san’at shakli sifatida qaralmoqda.

San’atshunoslik tahlilida vokal san’ati, inson ruhining musiqiy ifodasi, badiiy tajriba vositasi va milliy estetik dunyoqarashning ifodachisidir. Vokal ijrochiligining tahlili texnik mukammallikdan tashqari, ijrochining ichki dunyosini, his-tuyg‘u kuchini, madaniy ildizlarini ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun vokal san’ati san’atshunoslikda inson estetik tabiati va ijodiy energiyasining eng sof ko‘rinishi sifatida o‘rganiladi. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda raqamli texnologiyalar, studiya yozuvlari, mikrofon akustikasi vokal san’atining yangi bosqichini yaratdi. Ammo shunga qaramay, tirik ovoz ijrosi, sahnadagi tabiiy vokal hali ham san’atning eng sof shakli deb e’tirof etiladi. Vokal san’ati, inson qalbining ovozdagi ifodasi. U musiqiy shakl orqali badiiy mazmunni yetkazadi, milliy madaniyatni ifodalaydi va estetik tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. San’atshunoslik tahlilida vokalni faqat texnik jarayon emas, balki inson ruhining san’atdagi ovozi sifatida baholash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A. Musiqa san’ati nazariyasi. – Toshkent: O‘zbekiston san’at akademiyasi, 2019.
2. Qodirova M. Vokal madaniyati va ijro san’ati. – Toshkent, 2021.
3. Nurimbetova S. Qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarida lirizm va vokal ifoda. – Nukus, 2020.
4. Kuznetsova L. Vokalnoye iskusstvo: istoriya i sovremennost. – Moskva, 2018.

REZYUME. Mazkur maqolada vokal san’atining san’atshunoslikdagi o‘rni, uning badiiy va estetik mohiyati, shuningdek, inson hissiyotlarini musiqiy tovush orqali ifodalashdagi o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется роль вокального искусства в искусствоведении, его художественная и эстетическая сущность, а также особенности выражения человеческих эмоций через музыкальный звук.

SUMMARY. This article analyzes the role of vocal art in art history, its artistic and aesthetic essence, as well as its specific features in expressing human emotions through musical sound.

ITTIFOQ DAVRIDAGI QORAQALPOQ MADANIYATI VA SAN’ATINING RIVOJLANISHI: TEATR, MUSIQIY JANRLAR VA INSTITUTSIONAL SHAKLLANISH

Qalbay Turdiev – *dotsent*

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: qoraqalpoq teatri, filarmoniya, simfonik orkestr, opera, balet, repertuar siyosati, professionalizatsiya, institutsionalizatsiya.

Ключевые слова: каракалпакский театр, филармония, симфонический оркестр, опера, балет, репертуарная политика, профессионализация, институционализация.

Key words: karakalpak theater, philharmonic, symphony orchestra, opera, ballet, repertoire policy, professionalization, institutionalization.

Sovet modernizatsiyasi sharoitida O‘rta Osiyo respublikalari madaniy hayoti keskin ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlarga moslashish jarayonida yangicha institutlar, san’at maktablari va mafkuraviy yo‘nalishlar tizimi orqali qayta shakllandi. 1920-1930 – yillarda

amalga oshirilgan siyosiy-ma'naviy islohotlar, xususan, madaniy qurilish siyosati ("kul'turnoye stroitel'stvo") mintaqa xalqlarining an'anaviy san'at shakllarini davlat nazorati ostidagi yangi, "sotsialistik mazmundagi" professional madaniyat tizimiga kiritish jarayonini boshlab berdi. Ushbu davrda xalq san'ati endilikda faqat milliy qadriyatlar ifodachisi emas, balki yangi sotsialistik dunyoqarashning tashuvchisi sifatida talqin qilina boshladi. Qoraqalpog'iston ham bu madaniy o'zgarishlarning faol subyekti bo'lib, 1930-yillardan boshlab havaskorlikdan professional san'at tizimiga bosqichma-bosqich o'tdi. Ayniqsa teatr, musiqa va tasviriy san'at sohalarida yangi ijodiy muhit vujudga keldi: xalq tomosha san'ati professional teatr sahnasiga ko'tarildi, xalq qo'shiqlari va kuy-ashulalari zamonaviy orkestrlashtirish orqali qayta ishlana boshlandi, dramaturgiya va sahna madaniyatida esa yangi estetik me'yorlar shakllandi. Bu jarayon bir tomondan markaziy Sovet madaniyat siyosatining tazyiqi ostida kechgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, qoraqalpoq xalqining o'z milliy o'zligiga sodiq qolish, uni yangi tarixiy sharoitda qayta talqin etish istagini ham aks ettirdi. Mazkur maqola siz taqdim etgan tarixiy-ma'lumotnoma matnlari, davriy matbuot materiallari va xotira-nazira tipidagi manbalar (masalan, A.Abdiyevning san'at tarixiga oid maqolalar to'plami hamda Q. Kamalovning memuar parchalaridan keltirilgan iqtiboslar)ga tayangan holda, 1930-1950-yillar oralig'ida Qoraqalpoq san'atining teatr va musiqiy yo'nalishlarida kechgan sifat o'zgarishlarini tizimli tahlil qiladi. Shuningdek, sovet modernizatsiyasi kontekstida mahalliy estetik qadriyatlarning qanday tarzda yangi ideologik modelga singdirilganini aniqlash maqsad qilingan.

Tadqiqotda tarixiy-solishtirma, kontekstual tahlil va repertuar tipologiyasi metodlari qo'llanib, Qoraqalpoq madaniyatining sovet davri bosqichida kechgan o'zgarishlar nafaqat institutsional, balki estetik-g'oyaviy va ijtimoiy-ma'naviy jihatdan ham ko'p qirrali jarayon sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv qoraqalpoq san'atining XX asr o'rtalaridagi modernizatsion dinamikasini, ya'ni an'anadan modernlik sari o'tishning madaniy-tarixiy mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi. 1930-yillar ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bilan birga madaniy siyosatning faol bosqichiga aylandi. Havaskorlar olimpiadalari (To'rtko'l, Toshkent, Moskva) ommalashtirilib, xalq ijodiyati professional sahnaga uzatildi; grammofon yozuvlari orqali milliy qo'shiqlar kanonlashtirildi (J. Shamuratov, E. Qo'spolatov, I. Patullayev, Q. Axmetov, 1939). Xalq kuylarini qayta ishlash, yangi matn-ohangdagi "Komsomol", "Yangi dehqon", "Pioner" singari qo'shiqlarning paydo bo'lishi ideologik optimizm ohangini sahna estetikasi bilan uyg'unlashtirdi.

1926-yil 11-aprel qarori bilan "Tong nuri" qoraqalpoq milliy drama truppasi tuzildi; 1930-yilda u Qoraqalpoq davlat teatriga aylantirildi. A.O'tepov rahbarligida dramaturgiya-rejissura-musiqa sintezi yo'lga qo'yildi; J.Shamuratov, A.O'tepov kabi ijodkorlar ommaviy qo'shiqlar va pyesalarga kuy tanlash amaliyotini yo'lga qo'ydi. Repertuarda milliy pyesalar bilan birga, qardosh xalqlar va jahon klassikasi - Xurshidning "Layli va Majnun"i, G'.Musrepovning "Qo'zi Ko'rpach - Bayan suluv"i, U.Gadjibekovning "Arshin mol alan" singari asarlar paydo bo'ldi. 1934-1939 yillarda Moskvadagi Lunacharskiy nomli institutdagi qoraqalpoq studiyasi orqali professional aktyor-rejissyorlar avlodi yetishib chiqdi; 1939-yilda teatnga K.S.Stanislavskiy nomi berildi - bu Stanislavskiy tizimi asosida sahna madaniyatining institutsional qabul qilinishidan darak berardi.

Ulug' Vatan urushi yillari teatr va baxshi-jirovlar jamoalari front va ichki front o'rtasida ko'prik vazifasini bajardi: yuzlab konsertlar, targ'ibot chiqishlari, tushumlarning himoya fondlariga o'tkazilishi madaniyatning fuqaroviy funksiyasini ko'rsatdi. "Alpomish" musiqali dramasi (premyera 1942) nafaqat estetik, balki axloqiy-siyosiy ruh beruvchi spektakl bo'ldi; ijodkorlar davlat mukofotlari va faxriy unvonlar bilan taqdirlandi. Repertuarda yuksak patetika, kollektivistik pafos va vatanparvarlik semantikasi ustuvor bo'ldi. 1945-yilda Chimboyda Qoraqalpoq davlat filarmoniyasi tashkil etilib (1950-yildan - Berdaq nomidagi filarmoniya), 1956–1970 yillar oralig'ida "Qo'shiq va o'yin"

(bugungi “Ayqulash” folklor ansambli), “Xalq sozlari” orkestri, “Amudaryo to‘lqini”, “Qirq qiz” ansambllari shakllandi. Lizaxonim Petrosova, Ali Ardobus kabi baletmeysterlar milliy raqs plastikasini sahnaviy dramaturgiya va kompozitsiya bilan boyitdi; sahna uslubi va kostyumografiya professional andozalarga ko‘tarildi. Bu davrda gastrol tizimi va madaniyat kunlari (o‘n kunlik/dekada) konsert faoliyatini institutlashtirdi.

Q.Kamalov rahbarligi davrida (madaniyat siyosatida) sahna infratuzilmasi, texnik bazalar, kostyum-cholg‘u fondlari yangilandi; kadrlar siyosati bo‘yicha Toshkent teatr va rassomlik san’ati institutida maxsus qoraqalpoq guruhi, Nukus musiqa bilim yurti (1960), Madaniyat texnikumi (1971) ochildi. 1974-yil yakunida yangidan qurilgan teatr binosi (keyinchalik akademik maqomli) ochildi: katta orkestr chuquri, zamonaviy sahna texnikasi murakkab musiqali-dramatik asarlar uchun sharoit yaratdi. Repertuar jahon klassikasi (Shekspir, Gogol, Goldoni, Gorkiy va b.) hamda mahalliy dramaturgiya (S. Xo‘janiyozov, J. Aymurzayev, T. Seytjanov, I. Yusupov va b.) sintezi bilan kengaydi. Rejissyor Quvvatboy Abdireymov sahna estetikasiga psixologik va poetik tejamkorlik, texnik intizom va dramaturgik yangilanish olib kirdi; Shekspirning “Otello”si qoraqalpoq sahnasida muhim bosqich bo‘ldi. 1978-yil 16-maydagi qaror bilan Qoraqalpoq davlat Yosh tomoshabinlar teatri ochildi; K. Raxmanovning “Egallangan bahor”i bilan sahna hayoti boshlandi. B.Matjanov va N.Ansatbayev rahbarligida teatr bolalar-o‘smirlar uchun estetik tarbiya maydoniga aylandi; 1980–1990-yillar davomida turli janrlardagi sahna asarlari, festival yutuqlari va mukofotlar orqali yoshlar auditoriyasida teatr resepsiyasi (qabul qilish madaniyati) shakllandi.

1981-yilda Berdaq nomidagi filarmoniya qoshida katta simfonik orkestr tuzildi; xorijiy cholg‘ular xaridi, dirijyorlar va ijrochilar tarkibining mustahkamlanishi operaviy-balet repertuariga tayyorgarlik ko‘rdi. 1987-yilda I. Yusupov librettosi va N. Muhammeddinov musiqasi asosida birinchi milliy opera - **“**Ajiniyoz” sahnalashtirildi; 1989-yilda teatr “Musiqali teatr” maqomini oldi, orkestr to‘liq teatr tarkibiga o‘tkazildi. 1996-yilda T. Xo‘jasov libretto-qarashlari bilan “Ayjamal” - birinchi milliy balet namoyish etildi. N. Muhammeddinovning bastakorlik, dirijyorlik va tashkilotchilik faoliyati Qoraqalpoq musiqiy sahnasining “yirik shakllar” bosqichini legitimlashtirdi.

Qoraqalpoq san’atining Sovet davridagi taraqqiyoti estetik, institutsional va ijtimoiy jihatdan murakkab ko‘p qatlamli jarayon bo‘lib, uning rivojlanishini quyidagi oltita asosiy vektor orqali tahlil etish mumkin: janriy diversifikatsiya, repertuar siyosati, professionalizatsiya, institutsionalizatsiya, madaniy siyosat ta’siri va estetik qiyofa.

Janriy diversifikatsiya. Sovet davrida Qoraqalpoq san’ati havaskorlik bosqichidan professional bosqichga ko‘tarilib, to‘liq sahna ekotizimini yaratdi. 1930-yillarda xalq ijodi asosida shakllangan havaskor to‘garaklar 1940-yillarga kelib davlat teatri, filarmoniya, ansambllar va keyinchalik simfonik orkestr, opera va balet sahnalari bilan boyidi.

Bunday kengayish - san’at shakllarining janriy differensiallashuvi va funksional diversifikatsiyasi sifatida namoyon bo‘ldi. Natijada qoraqalpoq sahna madaniyati xalq ijodi, akademik musiqa, teatr dramaturgiyasi, raqs va vokal janrlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi asosida rivojlandi. Bu jarayon madaniy tizimni murakkab, o‘zaro ta’sirli badiiy makonga aylantirdi. Repertuar siyosati. Qoraqalpoq teatrining repertuar siyosati milliy dostonchilik va xalq ijodiyotini jahon klassikasi bilan sintez qilishga qaratilgan edi. “Alpomish” va “Qirq qiz” singari dostonlar asosida yaratilgan musiqali dramalar xalqning tarixiy o‘zligini ifodalagan bo‘lsa, Shekspirning “Otello”si, Molièrning “Tartyuf”i, Gogolning “Revizor”i kabi jahon dramaturgiyasi namunalarining sahnaga olib chiqilishi qoraqalpoq teatrini universal estetik me’yorlarga bog‘ladi. Bu sintez milliy identitetning badiiy ifodasini xalqaro teatr an’analari bilan uyg‘unlashtirib, qoraqalpoq teatrini O‘zbekiston va butun Markaziy Osiyo sahna madaniyatida o‘ziga xos fenomen sifatida shakllantirdi.

Professionalizatsiya. Qoraqalpoq san’ati rivojida professionalizatsiya - ya’ni ijodkor shaxsning mutaxassislik darajasida tayyorlanishi va o‘z sohasida yuqori kompetensiyaga ega bo‘lishi - asosiy o‘rin

tutdi. Moskvadagi Lunacharskiy nomidagi teatr institutida maxsus qoraqalpoq studiyasining ochilishi (1934–1939), Toshkentdagi teatr va rassomlik san'ati institutida qoraqalpoq guruhi, Nukusdagi Musiqa bilim yurti va Madaniyat texnikumining tashkil etilishi san'atda kadrlar vertikalini shakllantirdi. Bu ta'lim tizimi aktyorlik, rejissura, kompozitorlik, dirijyorlik, xoreografiya va musiqashunoslik kabi yo'nalishlarda barqaror professional avlodni yetishtirdi. Natijada qoraqalpoq sahna maktabi endilikda havaskorlik emas, balki akademik me'yorlar asosida faoliyat yurita boshladi. Institutsionalizatsiya. Qoraqalpoq san'atining yuksalishida madaniy institutlar tizimining shakllanishi muhim rol o'ynadi. Yangi teatr binosi (1974), Berdaq nomidagi davlat filarmoniyasi, Yosh tomoshabinlar teatri (1978), "Ayqulash" folklor ansambli, simfonik orkestr va opera-balethona - bularning barchasi bir butun madaniy infratuzilma sifatida ishladi. Institutsionalizatsiya jarayoni san'atning ijtimoiy maqomini mustahkamlab, uning iqtisodiy, tashkiliy va ijodiy barqarorligini ta'minladi. Natijada Qoraqalpog'iston nafaqat respublika, balki butun ittifoq madaniyat makonida o'zining mustaqil professional teatr markaziga aylandi. Sovet davridagi madaniyat siyosati san'atning rivojlanish yo'nalishini belgilab berdi. Davlat homiyligi, mukofot tizimi, "dekada" va gastrol an'analari, xalq artistlari unvonlari san'atni ijtimoiy e'tirof doirasiga olib kirdi.

Madaniyat siyosatining bu ko'rinishi ikki tomonlama natija berdi: bir tomondan san'atni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatladi, ikkinchi tomondan uni ideologik nazorat ostida ushlab turdi. Shunga qaramay, aynan shu tizim orqali teatr va musiqa sohalarida yuzlab yangi ijodkorlar yetishdi, xalq ijodi va professional sahna o'rtasidagi masofa qisqardi. San'at endilikda ijtimoiy ongni shakllantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ldi. Qoraqalpoq sahna san'atining estetik qiyofasi ko'p qatlamli sintez natijasida shakllandi.

Stanislavskiy tizimining psixologik tahlil va ichki holatga asoslangan usullari, poetik-dramatik kompozitsiya, milliy raqs plastikasining sahnaviylashtirilishi, xalq kuylarining simfonik ishlovlar bilan boyitilishi — bularning barchasi qoraqalpoq teatr-musiqa maktabining uslubiy kodini yaratdi. Bu estetik model xalq an'analarini sotsialistik modernizm bilan uyg'unlashtirib, sahnada yangi "milliy-realistik" uslubni shakllantirdi. Unda xalq ruhiyati, tarixiy xotira va zamonaviy dramatizm uyg'un holda ifodalandi. Qoraqalpoq teatrining bu estetik o'ziga xosligi nafaqat mintaqaviy, balki Markaziy Osiyo sahna madaniyatida ham betakror hodisa sifatida e'tirof etiladi.

Mazkur san'atshunoslik vektorlarining o'zaro ta'siri qoraqalpoq san'atining to'laqonli madaniy tizim sifatida shakllanishini ta'minladi. Janriy ko'lam, professional tayyorgarlik, institutsional barqarorlik, davlat siyosati va milliy estetik o'ziga xoslik uyg'unlashgan holda bu davrni qoraqalpoq madaniy uyg'onishining eng sermahsul bosqichiga aylantirdi.

Sovet davrida qoraqalpoq san'ati havaskorlikdan professional institutsional tizimga ko'tarildi: teatrning Davlat maqomiga o'tishi, repertuar siyosatining milliy va jahon klassikasi negizida yo'lga qo'yilishi, filarmoniya va ansambllarning shakllanishi, simfonik orkestr, opera va baletning paydo bo'lishi — bularning barchasi sahna san'atining "yirik shakllar"ga tayanch bo'lgan barqaror ekotizim yaratganini ko'rsatadi. Bu ekotizim kadrlar siyosati (ta'lim), infratuzilma (binolar, texnika), repertuar (janrlar xilma-xilligi) va madaniy siyosat (mukofotlar, dasturlar)ning uyg'unligida yuzaga kelgan. Natijada qoraqalpoq sahna san'ati mintaqaviy ko'lamdan chiqib, respublika va ittifoq miqyosida tan olingan professional maktabga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdiev A. Qoraqalpoq madaniyati va san'ati — betakror. // Qoraqalpog'iston madaniyati gazetasi, 2021 yil 20 noyabr, №47; 1 dekabr, №49–50; 18 dekabr, №51; 15 dekabr, №52; 2022 yil yanvar sonlari.

2. Kamalov Q. El xizmatida. – Nukus: Qoraqalpog'iston nashriyoti, 1998. – 214 b.

3. Yusupov I., Muxammeddinov N. “Ajiniyoz” — Qoraqalpoq milliy operasi. – Nukus: Qoraqalpog‘iston davlat musiqali teatri, 1987. – 97 b.
4. Ansatbaev N. Sahna va zamon. – Toshkent: San’at, 1995. – 188 b.
5. Aralov M. Teatr va xalq san’ati an’analari. – Nukus: Madaniyat nashriyoti, 1975. – 132 b.
6. Otepov A. Qoraqalpoq teatri tarixi haqida xotiralar. // San’at va hayot jurnali, 1972, №3, – B. 45–53.
7. Shamuratov J. Qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari. – Nukus: Qoraqalpog‘iston nashriyoti, 1958. – 154 b.
8. Petrosova L. Milliy raqs plastikasi va sahna dramaturgiyasi. // O‘zbekiston san’ati, 1979, №6. – B. 22–26.
9. Abdireymov Q. Teatr estetikasi va rejissyorlik tajribasi. // Qoraqalpog‘iston madaniyati, 1985, №4. – B. 13–18.
10. Abdullaev B. Sovet davrida milliy teatr maktablarining shakllanishi. – Toshkent: Fan, 1982. – 196 b.
11. Sharipov Y. Qoraqalpoq xoreografiyasi tarixi. – Nukus: San’at, 1989. – 148 b.
12. Matjanov B. Yosh tomoshabinlar teatrining estetik vazifalari. // Sahna va madaniyat, 1983, №2. – B. 31–36.
13. Muxammeddinov N. Qoraqalpoq simfonizmida milliy an’analar. // O‘zbekiston musiqashunosligi masalalari, Toshkent, 1992. – B. 44–57.
14. Sovet xalq artistlari haqida ma'lumotnoma. – Moskva: Iskusstvo, 1984. – 327 b.Qoraqalpoq davlat musiqa teatri arxivi: Repertuar hujjatlari (1941–1996). – Nukus, fond 7, ro‘yxat 5, ish 21.
15. Karakalpak State Philharmonic Society. Historical Reports 1945–1989. – Nukus, Archive Department of Culture, inv. № 25/17.
16. Xojasov T. Balet “Ayjamal” librettosi va sahna kompozitsiyasi. – Nukus: Teatr arxivi, 1996.
17. Ardobus A. Qoraqalpoq baletining shakllanishi haqida. // San’at tarixi to‘plami, 1997, №1. – B. 61–67.Petrov V. The Soviet Cultural Policy and Regional Theaters of Central Asia. – Moscow: Nauka, 1988. – 234 p.
18. UNESCO. Performing Arts in Central Asia: Historical Overview and Modern Development. – Paris, 2003. – 118 p.

REZYUME. Maqola 1930–1990-yillar oralig‘ida Qoraqalpog‘iston madaniyati va san’ati taraqqiyotini teatr, musiqa, xoreografiya hamda institutsional tizimlar nuqtai nazaridan tahlil qiladi. “Tong nuri” milliy drama truppasidan Qoraqalpoq davlat musiqali drama va komediya teatriga o‘tish, urush yillaridagi mobilizatsion repertuar, filarmoniya va ansambllar tizimining shakllanishi, Yosh tomoshabinlar teatri (1978)ning ochilishi, katta simfonik orkestrning tuzilishi, birinchi milliy opera — “Ajiniyoz” (1987) va birinchi milliy balet — “Ayjamal” (1996)ning sahnalashtirilishi jarayonlari faktologik materiallar asosida yoritiladi. Tadqiqot san’atshunoslik mezonlari — janrlar diversifikatsiyasi, repertuar siyosati, professionalizatsiya, milliy-jahon an’analarining sintezi va madaniy siyosatning ta’siri orqali olib boriladi. Xulosalarda Qoraqalpoq sahna san’ati maktabining shakllanishi va professional ta’lim-infratuzilma bilan uzviy aloqasi asoslab beriladi.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется развитие культуры и искусства Каракалпакстана в период с 1930 по 1990 годы с точки зрения театра, музыки, хореографии и институциональных систем. На основе фактологических материалов освещены процессы перехода от национальной драматической труппы "Тонг нури" к Каракалпакскому государственному театру музыкальной драмы и комедии, формирования мобилизационного репертуара военных лет, системы филармоний и ансамблей, открытия Театра юного зрителя (1978), создания Большого симфонического оркестра, постановки первой национальной оперы - "Ажинияз" (1987) и первого национального балета - "Айжамал" (1996). Исследование проводится на основе критериев искусствоведения - диверсификации жанров, репертуарной политики, профессионализации, синтеза национально-мировых традиций и влияния культурной политики. В заключениях обосновывается формирование

Каракалпакской школы сценического искусства и ее неразрывная связь с профессиональной образовательной инфраструктурой.

SUMMARY. The article analyzes the development of culture and art of Karakalpakstan in the period 1930-1990 from the point of view of theater, music, choreography, and institutional systems. The transition from the national drama troupe "Tong nuri" to the Karakalpak State Musical Drama and Comedy Theater, the formation of the mobilization repertoire, philharmonic and ensemble systems during the war years, the opening of the Young Spectators Theater (1978), the formation of a large symphony orchestra, and the staging of the first national opera "Ajiniyaz" (1987) and the first national ballet "Ayjamal" (1996) are highlighted based on factual materials. The research is conducted according to the criteria of art history - genre diversification, repertoire policy, professionalization, synthesis of national and world traditions, and the influence of cultural policy. The conclusions substantiate the formation of the Karakalpak school of performing arts and its close connection with professional education and infrastructure.

РЕЖИССЁР – ПСИХОЛОГМИ? САҲНА ЖАРАЁНИДА АКТЁР РУҲИЯТИНИ БОШҚАРИШ СТРАТЕГИЯЛАР

Уразбаев Дамир Сарсенбай улы – *ўқитувчи*
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Таянч сўзлар: режиссёр психологияси, актёр руҳияти, саҳна жараёни, эмпатия, ҳиссий бошқарув, мотиватсия, визуализатсия методлари, стрессни бошқариш, ижодий жараён, театр ва кино санъати.

Ключевые слова: психология режиссёра, психология актёра, сценический процесс, эмпатия, эмоциональное управление, мотивация, методы визуализации, управление стрессом, творческий процесс, театральное и киноискусство.

Key words: birector's psychology, actor's psychology, stage process, empathy, emotional control, motivation, visualization methods, stress management, creative process, theatre and film arts.

Замонавий театр ва кино санъати тобора мураккаблашиб бораётган ижодий тизимга айланмоқда. Бугунги кунда саҳна ёки экран маҳсули нафақат эстетик дид ва техник мукаммалликни, балки чуқур психологик асосланган ижрони ҳам талаб қилади. Шу жиҳатдан режиссёр шахси алоҳида аҳамият касб этади. Анъанавий қарашларга кўра, режиссёр спектакль ёки фильмнинг бадиий концепциясини ишлаб чиқувчи, мизансаҳна ва саҳна ҳаракатларини белгиловчи раҳбар сифатида талқин қилинади. Бироқ замонавий ижодий жараён шуни кўрсатмоқдаки, режиссёрнинг вазифаси бундан анча кенгдир. У ижодий жамоанинг психологик мувозанатини таъминловчи, актёр руҳий ҳолатини бошқарувчи ва мотиватсион муҳит яратувчи марказий фигурага айланмоқда.

Актёрлик санъати инсон руҳиятига бевосита боғлиқ фаолиятдир. Актёр образ яратиш жараёнида ўзининг шахсий тажрибаси, ҳиссий хотиралари ва ички кечинмаларидан фойдаланади. У маълум вақт давомида бошқа шахснинг характерини, дунёқарашини ва ҳис-туйғуларини ўзида мужассамлаштиради.

Бу эса оддий ижро эмас, балки психологик трансформация жараёнидир. Трансформация давомида актёр ўз “мени” билан образ “мени” ўртасида мувозанат сақлаши зарур. Агар бу мувозанат бузилса, ижро сунъийлашади ёки аксинча, шахсий ҳиссиётлар назоратсиз кучайиб кетади. Айнан шу нозик жараёнда режиссёрнинг роли муҳим аҳамият касб этади.

Репетиция жараёни ижодий изланиш ва руҳий зўриқиш уйғунлигидан иборат мураккаб босқичдир. Ҳар бир янги саҳна,